

**Єдина система охоронних об'єктів
як основний напрям оптимізації річкових ландшафтів України**

За багатомісячний період освоєння річкових долин України докорінних змін зазнала переважна більшість натуральних геокомпонентів та ландшафтних комплексів. У сучасній ландшафтній структурі річища та заплави переважають (до 95%) антропогенні ландшафти. Часто їх формування супроводжувалося екстенсивними формами ведення господарства. Однак це не означає, що всі зміни пов'язані з трансформацією натуральних ландшафтних комплексів в антропогенні є негативними. Хіба заболочені ділянки ставків та водосховищ не стають останнім місцем притулку для багатьох популяцій рослин і тварин серед забудованих територій схилів, надзаплавних терас й вододілів? Хіба зруйновані млини й гідроелектростанції на річках не є пам'ятками індустриальної спадщини та місцями рекреації? Хіба острови, що були відділені від заплави дериваційними каналами, не заростають цінними видами рослин? Новостворені, оригінальні, але ще слабо вивчені антропогенні геокомплекси річища та заплави, давно потребують не меншої охорони, ніж натуральні.

Це можна здійснити лише шляхом створення єдиної системи охоронних об'єктів річкових ландшафтів, де не буде поділу заповідних об'єктів на місцеві та державні; де будуть охоронятися всі компоненти ландшафту, а не один чи два; де органічно будуть поєднані геокомплекси різного (натурального та антропогенного) походження. Усі об'єкти є природними хоча й різними за генезою, а тому й охоронятися повинні як рівноцінні.

Натуральні охоронні об'єкти. У межах річкових ландшафтів до них повинні бути включені аквальні ділянки перепадів і плес, які не були затоплені водосховищами. У першу чергу охороні повинні підлягати урочища порогів. Зараз пороги частково зустрічаються у річках Дністер, Сіверський Донець,

Случ, Тетерів, Рось, Інгулець, Гірський Тікич тощо. Єдиною рівнинною річкою України, у річищі якої пороги збереглися майже повністю, є Південний Буг. З метою збільшення площ натуральних охоронних об'єктів доцільно поступово відновлювати прилеглі до них слабкоантропогенізовані ландшафти. Зокрема ними можуть бути похідні ліси, меліоровані болота, заплавні луки та стариці.

Антропогенні охоронні об'єкти. У зв'язку з тим, що площі антропогенних ландшафтів переважають, охоронні об'єкти, які будуть створені на їх основі, стануть каркасом формування майбутнього природно-заповідного фонду. Антропогенні охоронні об'єкти можна розділи на три групи:

а) літолого-геоморфологічна. Створюється після закінчення гірничопромислових розробок у заплавному типі місцевостей. Наприклад, у північній частині України це можуть бути покинуті розробки торфовищ. Колишні піщані кар'єри, які виникали внаслідок знищення борових терас і розширили заплави, можуть стати музеями опорних геологічних розрізів. Усі нерекультивовані кар'єри є перспективними для створення заповідних геологічних об'єктів.

б) гідрологічна. Формується на основі спущених водосховищ, зарослих водно-болотною рослинністю та замулених ставків, частково пересохлих каналів і копанок. Вже зараз такими можуть стати значна кількість замулених водосховищ, ставків, водовідвідних каналів у долинах переважної більшості рівнинних річок України.

б) зоофітологічна. У першу чергу до цієї групи відносяться урочища антропогенних островів, які були відділені від заправ дериваційними каналами. Зараз такі острови заліснені на 90% проективного покриття. Охоронні об'єкти можуть формуватися через заповідання вільхових і вербових заплавних лісів, цінних лук та пасовищ. На основі сучасних водосховищ також потрібно створювати заповідні території шляхом інтродукції рідкісних видів тварин.

Ландшафтно-техногенні та ландшафтно-інженерні системи. До них відносяться ландшафтні комплекси річищ і заправ, де гармонійно поєднані унікальні властивості природи, історичні події та оригінальні архітектурні або

господарські споруди. Млини на річках, дамби та гатки, малі гідроелектростанції з прилеглими територіями є першоосною цієї категорії заповідних об'єктів. Вони були створені упродовж століть, принесли багато користі населенню України, однак залишені без догляду людини були частково зруйновані або знищені. Зараз настав час їх відновлення.

Млини завжди були символом та окрасою українського села. Їх будували безпосередньо на річці або спеціальному водовідвідному каналі. Біля млина існували гатка або гребля з ставком, обсажені вербами, тополями та калиною. Зараз переважна більшість млинів перетворена на руїни. Їх залишки варто внести до переліку історичних пам'яток. Млини, які збереглися, разом з гатками, водоймами та прилеглими ділянками заплави необхідно взяти під охорону й створити на їх базі діючі «музеї хліба». Тут молоде покоління українців змогло б ознайомитися з оригінальними спорудами «водяних» млинів і вперше відчутти аромат свіжого борошна та ще не спеченого хліба.

З метою збереження унікальної природи річкових ландшафтів України в ході формування системи єдиної охоронних об'єктів пропонуються такі заходи:

- 1) створити заповідні територій однозначної цінності на основі натуральних та антропогенних ландшафтів;
- 2) впорядкувати територію місцевостей, які межують з річищем, у нижніх б'єсах водосховищ;
- 3) рекомендувати місцевим громадам вести постійний контроль за дотриманням порядку відпочинку в межах русла та заплаві річки шляхом запровадження штрафних санкцій;
- 4) на основі цього дослідження доповнити загальнодержавну програму з відтворення об'єктів індустриальної спадщини (млинів, гаток, дамб, недіючих ГЕС) річкових ландшафтів.